

CONTEXTUL DIAGNOSTIC AL SUBSTANTIVULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. În gramaticile descriptive românești, s-a întâmplat rareori ca definițiile tradiționale ale părților de vorbire să fie însoțite de cele contextuale, bazate pe distribuția elementelor unei clase în enunț (contextele diagnostice). Aceasta, în ciuda faptului că importanța lor a fost semnalată. De altfel, cadrul general teoretic al contextului fusese elaborat în lingvistica românească (Slama-Cazacu 1959, p. 288–307), în paralel cu structuralismul american, care a avut șansa edificării unei metode noi, cea a analizei distribuționale, bazată pe tehnici aplicative.

Contextul diagnostic a fost definit ca un

„context lingvistic în care apariția unui element este unic determinată, contextul neadmițând decât ocurența unui singur element sau a unei clase de elemente” (DȘL, p. 138).

Apelul la definiția contextuală s-a făcut pentru a se depăși fenomenul de interferență a părților de vorbire, față de care definițiile tradiționale s-au dovedit ineficiente, și pentru a se preciza caracterul individualizator al unor trăsături morfologice:

„[...] contextul diagnostic s-a dovedit extrem de util la încadrarea în clase morfologice a cuvintelor și a formelor cu statut ambiguu [...], s-a utilizat eficient la determinarea statutului verbal sau nominal al supinului, la circumscrierea clasei adverbului și a clasei numeralului, la încadrarea morfologică a numeroase cuvinte rezultate din conversiune etc.” (*ibidem*).

Prin el se pot identifica, în același fel, trăsăturile morfologice care caracterizează clasa respectivă:

„Contextele diagnostice (Zellig 1964, p. 156–184) reprezintă descoperirea cea mai importantă a distribuționalismului. Prin intermediul lor devin posibile, în cercetarea morfologică, două operații: identificarea claselor de cuvinte care constituie părțile de vorbire și identificarea unor categorii gramaticale proprii acestor clase” Ionescu 1992/2011, p. 146, respectiv 135).

2. În gramatica românească, analiza distribuțională a substantivului a vizat, la început, identificarea categoriilor de număr și gen. Paula Diaconescu (1967) elaborează, totuși, după introducerea teoretică, definiția contextuală a substantivului. Cercetarea s-a bazat pe aparatul teoretic al descriptivismului american:

„La baza acestei descrieri vor sta criteriile contextuale, sintagmatice, inspirate din metodele propuse de lingvistica descriptivă și, în primul rând, de către Zellig S. Harris” (Diaconescu 1967, p. 237).

Totuși, față de descriptivismul american, care elaborase metoda pentru cazul special al limbii engleze, au fost necesare adaptări:

„Definiția contextuală a substantivului românesc nu putea urma cu fidelitate tipul de definiții din lingvistica descriptivă, deoarece acestea din urmă au fost gândite în special pentru limba engleză, mult mai săracă în indici morfologici decât limba română” (*ibidem*, p. 238).

Inovația în sine, așa cum se va vedea, nu vizează decât adoptarea, în locul unui context, a unei clase de contexte, care să poată încadra toate particularitățile elementelor respective, văzute fie sub aspectul clasei lexico-gramaticale, fie al categoriilor de gen și număr.

Mai înainte, în gramatica românească, mai realizaseră astfel de descrieri, referitoare la numeral, Sanda Golopenția Eretescu (1965) și Viorica Florea (1965). Ulterior, în lucrări monografice, s-au elaborat contexte diagnostice pentru pronume (Manoliu-Manea 1968, p. 155–171) și pentru adverb (Ciompec 1985). Contextul diagnostic al substantivului, elaborat de Paula Diaconescu în 1967, este reluat, cu alte simboluri, în 1970, în monografia despre substantiv (p. 71–75).

Autoarea crede că

„Pentru o definiție strict formală a unei părți de vorbire se consideră ca suficientă distribuția, prin stabilirea unui context sau a unei serii de contexte caracteristice părții de vorbire considerate” (*ibidem*, p. 71).

În urma selectării unui context adjectival, se decide că:

„Se numește substantiv orice secvență semnificativă minimală care poate fi admisă de cel puțin unul din contextele aparținând categoriei I. A de contexte:

I. A. *acest* ~ #
această ~ #
acestui ~ #
acestei ~ #
acești ~ #
aceste ~ #
acestor ~ #” (*ibidem*).

Expresia „secvență semnificativă minimală” (în descrierea din 1967 se apelase la simbolul S) este definită astfel:

„O secvență S idecompozabilă în alte secvențe semnificative în raport cu $[S_1 - S_2]$ este o secvență minimală. De exemplu, secvența $S = \text{casă înaltă}$ admisă de contextual [*această* – \emptyset], nu este minimală, deoarece secvența considerată poate fi descompusă în *casă* + *înaltă* [...]” (*ibidem*, p. 239).

Problema apare dacă se ia în calcul definiția morfemului („cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens” (DȘL, p. 327), fiind necesară distincția dintre cuvânt și morfem. Se înțelege, de asemenea, că secvențe compuse de tipul *redactor-șef* (*a-*

cest redacor-șef), sau locuționare de tipul *bătaie de joc* (*această bătaie de joc*) sunt admise de contextul respectiv, ca diferite forme de manifestare ale substantivului.

Dacă însă se ia în calcul definiția contextuală a numeralului, se observă că un astfel de context admite și alte părți de vorbire compuse: *aceste trei sute* (*de oameni*), *aceste două treimi*...

După cum se observă, în astfel de exemple, valoarea adjectivală a numeralului nu se poate susține, întrucât nu avem acordul peste prepoziție, considerat argumentul decisiv:

„Singur acordul în gen în direcția substantiv → numeral este un semn clar de subordonare, dând posibilitatea încadrării tiparului *douăzeci și doi de elevi* în aceeași clasă de organizare cu *doi elevi*, cu singura diferență că în prima construcție apare un *de*, care se grupează cu numeralul, nu cu substantivul” (Pană Dindelegan 2003, p. 131).

Ceea ce specialiștii au numit valoarea substantivală a numeralului (Neamțu 2007, p. 130), reprezintă, în realitate, valoarea lui de substitut cantitativ (= numeral), spre deosebire de substitutul calitativ (= pronume), ambele substitute, trimițând, din perspective diferite, la obiectele cărora le țin locul.

Probabil din aceste considerente, s-a simțit nevoia unui context diagnostic complementar, II. A', B, C, componentele lui fiind ele însele complementare:

II. A'	# ~ <i>acesta</i>	B.	# ~ <i>meu</i>	C.	# ~ <i>scump</i>
	# ~ <i>aceasta</i>		# ~ <i>mea</i>		# ~ <i>scumpă</i>
	# ~ <i>acestui</i>		# ~ <i>mei</i>		# ~ <i>scumpi</i>
	# ~ <i>acesteia</i>		# ~ <i>mele</i>		# ~ <i>scumpe</i>
	# ~ <i>aceștia</i>				
	# ~ <i>acestea</i>				
	# ~ <i>acestora</i>				

Caracterul complementar se observă la probă, când fiecare exemplu în parte admite și elemente ale altor părți de vorbire. Astfel, contextul A' permite și verbe și prepoziții cu genitivul sau cu dativul: *vine acesta*, *asupra acestuia*, *datorită acestora*. Contextul B permite prepoziții: *deasupra mea*, *dedesubtul meu*. Contextul C permite verbe: *vinde scump*, *este scump*... Numai substantivele însă sunt acceptate și în A', și în B, și în C.

Formula, în ansamblu, poate fi rescrisă astfel: $A \vee (A' \wedge B \wedge C)$. Totuși, caracterul diagnostic este infirmat de prezența unor enunțuri de tipul *Cunosc dedesubtul acesta al problemei* (A'); *Dedesubtul meu locuiește*... (B); *Am descoperit dedesubtul presupus al problemei* (C). Secvența semnificativă minimală *dedesubtul*, deși satisface câte unul din cele trei contexte, este, în al doilea, prepoziție a genitivului, nu substantiv. Trebuie remarcat că GALR 2008 consideră definiția contextuală de tipul A definitorie pentru gen:

„Clasele de gen ale substantivelor masculine, feminine, neutre se caracterizează prin selectarea anumitor contexte adjectivale [...]. Un substantiv admite cel mult două dintre cele patru tipuri de context adjectival: (a) *acest*; (b) *această*; (c) *acești*; (d) *aceste*” (GALR 2008, p. 64).

Referitor la număr, se specifică în același fel:

„Substantivele cu flexiune completă, variabile, admit unul dintre contextele (a) *acest*; (b) *această*, pentru singular: *acest copil*, *acest drum*, *această casă* etc. și unul dintre contextele (c) *acești*; (d) *aceste*; pentru plural: *acești copii*, *aceste case*, *aceste drumuri*, având forme diferite pentru fiecare context” (*ibidem*, p. 70).

3. O altă abordare a acestei definiții pleacă de la constatarea că

„O formă oarecare aparține clasei substantivului, dacă și numai dacă ea satisface: a) contextul clasei $S_1 = \sim$ (*oarecare*); sau b) $S_2 = \sim$ (*acest*, *această*, *acești*, *aceste*); sau c) cel puțin un context al clasei $S_3 = \sim$ (*acesta*, *aceasta*, *acestui*, *acesteia*, *acestea*, *acestora*)” (Ionescu 1922/2011, p. 146, respectiv 135).

În rescriere simbolică, formula apare astfel: $S_1 \vee (S_1 \wedge S_2) \vee S_3$. Rigoarea unui context diagnostic presupune existența secvențelor propuse între pauze, simbolizate prin semnul #. Dacă se ține cont de acest lucru, se observă că S_1 (# *carte oarecare* #) nu are un caracter dinamic, el funcționând doar sub forma *o carte oarecare*. S_1 fiind în disjuncție cu toate celelalte elemente ale formulei propuse, înseamnă că poate funcționa și singur: „deoarece definiția are formă disjunctivă, nu este nevoie ca testul să fie continuat” (*ibidem*). Dar, se poate constata, valența liberă de la $S_1 \sim$ (*oarecare*), poate fi satisfăcută de secvența semnificativă minimală *un*: *un oarecare*, de unde se deduce că *un* este substantiv.

În mod similar se întâmplă dacă se satisface numai valența S_3 , care, în descrierea Paulei Diaconescu, era reprezentat de A', se constată că nici *acesta* nu are caracter diagnostic în condițiile în care, așa cum se știa, acceptă verbe și prepoziții: *vine acesta*; *împotriva acestuia*; *datorită acestuia*. Și S_3 este în poziție disjunctivă, ceea ce înseamnă că ar constitui o definiție suficientă, lucru care, cum se poate observa, nu se întâmplă.

4. Varianta mai simplă a contextului diagnostic substantival poate pleca de la o altă trăsătură definitorie a elementelor acestei părți de vorbire, implicând tot un context adjectival, și anume adjectivele cantitative, numerale sau pronominale:

- a. *un* ~ #
- b. *o* ~ #
- c. *niște* ~ #
- d. *trei* ~ #.

Se poate observa că valența liberă presupune o restricție: sunt substantive expresiile care satisfac numai *a*, numai *b* sau numai *c*. Acestea sunt substantivele *singularia* sau *pluralia tantum*, care apar în expresii de tipul *un curaj*, *o nerăbdare*, *niște aur*. Dacă satisfac mai mult de una dintre valențele *a*, *b*, *c*, trebuie să satisfacă și *d*: *un student*, *niște studenți*, *trei studenți*. Așadar, nu constituie substantive *un altul*, *o alta*; *un oarecare*, *o oarecare*, *niște oarecare*, pentru că nu acceptă **trei alții*, **trei oarecare*... Substantivele caracterizate prin gen comun au același comportament cu substantivele obișnuite: *un gură-cască*, *o gură-cască*, *niște gură-*

casă, trei gură-casă... Secvențele semnificative minimale (fiecare desemnează un număr) *o sută, un milion, trei sute...* se comportă astfel: în ansamblu, sunt numerele; structura lor internă, întrucât *sută, sute, milion...* sunt componente substantivele ale numeralelor compuse (după cum se poate deduce și din existența secvențelor *niște sute, niște milioane*), reproduce configurația contextului diagnostic propus.

5. Problema cea mai importantă pusă de Emil Ionescu în descrierea contextuală făcută substantivului este semnalarea necesității de a se construi un context diagnostic pentru substantivele proprii, care se angajează diferit față de substantivele comune în relația de denumire a referențelor pe care-i reprezintă. Acest lucru a fost semnalat:

„Definiția 1 arată că clasele de distribuție ale substantivelor comune nu coincid cu cele ale numelor proprii” (Ionescu 1992, p. 146).

Se precizează, totuși, că unele pot satisface S_2 : *acest Vasile, această Maria, acești Ionești...*, dar că „E discutabil dacă satisfac și contexte ale clasei S_3 : (?) *Vasile acesta, (?) Maria aceasta*” (*ibidem*, p. 148). Decizia autorului nu este însă fermă:

„Dacă le satisfac, atunci numele proprii au statutul celor comune. Dar dacă nu, ele trebuie considerate o clasă distribuțională distinctă de (și doar înrudită cu) substantivele comune” (*ibidem*).

Substantivele proprii nu satisfac nici unul dintre contextele diagnostice ale substantivele comune, în oricare variantă ar fi considerate ele. Secvențe ca **acest Vasile, *această Maria, *acești Ionești*, sau **Vasile acesta...* se folosesc (dacă se folosesc) în contexte speciale de comunicare, prin care li se aplică, în mod forțat, tratamentul numelor comune.

Din punct de vedere semantic, deși gramaticienii au rezerve în a le considera în sistemul deicticelor, ele fac totuși parte, ca și pronumele personale de persoana I și a II-a, din categoria ambreiorilor, cu referință univocă în situația de comunicare. Aceasta se poate observa din felul în care se comportă sub aspectul categoriei determinării:

„Poziția numelor proprii față de categoria determinării este legată de specificul lor denominativ. Prin funcția lor de individualizare, numele proprii sunt implicit determinate” (GALR 2008, p. 125).

Specificul relației de denumire realizate de substantivele proprii este dat de existența apozemelor denominative de tipul: *numit, zis, poreclit, intitulat, cu numele, cu titlul...* (Diaconescu 1989, p. 159).

Utilizarea apozemelor denominative are avantajul de a indica în mod direct specificul lor semantic.

Ținându-se cont de aceasta, se desemnează prin A mulțimea apozemelor denominative, prin S substantivul propriu. Contextul diagnostic al numelor proprii este

următorul: *un (o, niște) S A ~ #*. El presupune expresii de tipul: *un băiat numit George, o năvălă intitulată Moara cu noroc; niște munți numiți (Munții) Carpați...*

În realitate, aplicându-se principiul economiei limbii, aceste expresii apar în forma lor simplificată, prin suprimarea apozemelor denominative, cu atât mai mult cu cât ele sunt facultative: *Am vorbit cu (un băiat numit) George; Am văzut (niște munți numiți) Munții Carpați.*

6. În concluzie, se poate observa că, și pentru substantivele comune și pentru cele proprii, dacă se identifică în mod adecvat trăsăturile semantice și formale individualizatoare, se pot concepe contexte diagnostice simple (nu grupe de contexte), prin care să se indice limitele în care se încadrează elementele acestei clase morfologice.

Se observă, de asemenea, că, în conformitate cu tipul de relație referențială, substantivele comune sunt diferite de cele proprii, ceea ce se reflectă și în definițiile lor contextuale.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc – Sincronie și diacronie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Diaconescu 1967 = Paula Diaconescu, *Numărul și genul substantivului românesc*, în ELS, p. 237–262.
- Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970.
- DSL = Angela Bidu-Vrăncianu *et alii*, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001.
- ELS = Ion Coteanu (coord.), *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, București, p. 237–262.
- Florea 1965 = Viorica Florea, *Numeralul, analiză distributivă*, în LR, XIV, 1965, nr. 3, p. 437–452.
- GALR 2008 = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2008.
- Golopenția Eretescu 1965 = Sanda Golopenția Eretescu, *Delimitarea clasei numeralului*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 383–390.
- Harris 1964 = Zellig Harris, *Structural Linguistics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1964.
- Ionescu 1992/2011 = Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, Editura Humanitas, București (ediție nouă: 2011).
- LR = „Limba română”, București, I, 1952, și urm.
- Manoliu-Manea 1968 = Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor în româna contemporană standard*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.
- Neamțu 2007 = G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007.
- Pană Dindelegan 2003 = Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controversate, noi interpretări*, Editura Humanitas, București, 2003.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, I, 1950 și urm.
- Slama-Cazacu 1959 = Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*, Editura Științifică, București, 1959.

THE DIAGNOSTIC CONTEXT OF THE NOUN IN ROMANIAN LANGUAGE
(*Abstract*)

The diagnostic context is a modern method, based on distribution, used to define parts of speech. This study reviews the contextual definitions of the noun, previously proposed, and presents a new definition, free of contradictions.

Cuvinte-cheie: *definiție, context, valență liberă, apozem, secvență semnificativă minimală.*

Keywords: *definition, context, free valence, apozem (mark of apposition), minimal significant sequence.*

*Facultatea de Litere
Pitești, aleea Școlii Normale, 41
stefan_gaitanaru@yahoo.com*